

ERZİNCAN MEVLEVÎHÂNESİ SON POSTNİŞİNİ KEMAHLI İBRAHİM HAKKI EFENDİ'NİN DÎVÂN'INDA MEVLÂNÂ VE MEVLEVİLİKLE İLGİLİ DÜŞÜNCELERİ

Selami ŞİMŞEK*

Özet

Erzincan Mevlevîhânesi Son Postnişini Kemahlı İbrahim Hakkı Efendi'nin Dîvân'ında Mevlânâ Ve Mevlevîlikle İlgili Düşünceleri

İbrahim Hakkı Efendi, Erzincan'ın Kemah ilçesine bağlı Müşekrek Köyü'nde 1850 yılında doğmuştur. Şam, Mısır ve Hicaz taraflarında bulunup bir süre de Konya'da ikamet etmiştir. Konya'da iken Mevlevîliğe intisap etmiş ve Erzincan'a gelip buradaki Mevlevîhâne'yi onararak postnişin olmuştur. 1924'te Erzincan'da vefat eden Hakkı Efendi'nin *Dîvân* başta olmak üzere, *Şemsü'l-irşâd li-Sultân Reşâd*, *Miftâhu'l-ma'ârif*, *Tuhfetü'r-reşâd fi fezâil-i-cihâd*, *Pend-i Pesendîde der-Fezâil-i Rûze* adlı eserleri vardır. *Dîvân*'ında Mevlânâ, *Mesnevi*, Mevlânâ Dergâhı, Ney, Mevlevî Külâhı, Mevlevîler ve Mevlevî Sâlikleri gibi konulara yer vermiştir.

Anahtar kelimeler: Erzincan Mevlevîhânesi, Kemahlı İbrahim Hakkı, Mevlânâ ve Mevlevîlik.

Abstract

Thoughts that are with Mevlana And Mevlevî of İbrahim Hakkı Gentleman from Kemah who is Last Sheikh of Erzincan Mevlevihane in His Dîvan

İbrahim Hakkı Gentleman was born in Müşekrek Village that depended on Kemah town of Erzincan in 1850. He was existed to the environment of Damascus, Egypt and, Hejaz, stayed Konya one period. While he was existed in Konya, adherenced Mevlevî and came to Erzincan, he was sheikh to the Mevlevihane which repaired by him in this place. İbrahim Hakkı Gentleman who died in 1924 in Erzincan, has a lot of works: *Divan*, *Şemsü'l-İrşad li-Sultan Reşad*, *Miftahu'l-Ma'arif*, *Tuhfetü'r-Reşad fi Fezail-i-Cihad*, *Pend-i Pesendîde der Fezail-i Ruze*. He touched on Mevlana, Mesnevi, Mevlana Dervish Lodge, Ney, Mevlevi Dervish's Conoidal felt Hat, Mevlevi and Mevlevi Devotee etc.

Key words: Erzincan Mevlevihane, İbrahim Hakkı from Kemah, Mevlana and Mevlevi.

Giriş

Konya dışında, Anadolu'da tesis edilen dört-beş Mevlevî tekkesinden birinin de Erzincan'da kurulduğunu biliyoruz. Tarihî hâdiseler, Erzincan'ın Mevlevîlikle olan ilişkilerinden başka, bizzat Mevlânâ soyundan kimselerin burada ikâmet ettiğini göstermektedir. Nitekim Belh'ten efrâdıyla birlikte göçeden Mevlânâ'nın babası Bahâeddin Veled, Kâbe'yi ziyâret ettikten sonra Anadolu'ya girmiş, oradan Malatya yoluyla Erzincan'a gelmiştir.¹

Yakın asırlara kadar Mevlevîliğin Erzincan'da faaliyette bulunduğu tespit

* Dr., Öğretmen, Erzurum. e-mail: selami_simsek@mynet.com

1 Bk. Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkibeleri*, çev.: Tahsin Yazıcı, Millî Eğitim .Bakanlığı Yay., İstanbul 1989, c. I, s. 21-22.

edilebilmektedir. Nitekim XVII. asırda Erzincan'ı gezen Evliyâ Çelebi, meşhûr *Seyahatnâmesi'*nde şunları yazmaktadır: "Erzincan'da, yedi kadar derviş tekkesi vardır. En meşhurları Hazret-i Mevlânâ Tekkesi olup, içinde her gece Mevlevî âyini olur. Mevlânâ evlâdından Çelebi Efendi dahi tekke sahasında gömülüdür. Erzincan Mevlevî tekkesinin şeyhlerinden bir kısmı Çelebi diye anılır. Vakıfları sağlamdır. Kütüphanesinde Mevlânâ'nın el yazması ile bir *Kur'ân-ı Kerim*, bir de *Mesnevî-i Şerîf* vardır". Ancak burada hemen şunu ifade edelim ki, Evliyâ Çelebi'nin bahsettiği Çelebi Efendi'nin, Halilullah mı, onun oğlu İsâ mı, yoksa Sultan Veled oğlu Abdolvâcid soyundan Çelebi Abdullatif mi, belli değildir.²

Erzincan'lı ilk Mevlevîlerin bir kısmı bizzat Mevlânâ zamanında yaşamış ve onunla münasebet kurmuş kimselerdir. Erzincan'da ilk Mevlevî tekkesini kuran Hüsâmeddin Hüseyin Erzincanî, Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled'in halîfesi'dir.³ Şehirde Hüsâmeddin Hüseyin Erzincanî'den başka faaliyetlerine rastlanan Mevlevîler ise şu zâtlardır: Celâleddin Muhammed Münecim, Satı Beyoğlu Müstencid, Mevlânâ İzzeddin Erzincanî, Tabip Alâeddin Erzincanî, Nizâmeddin Erzincanî, Halilullah Çelebi, İsâ Çelebi, Çelebi Abdullatif.⁴ Bu bilgilerden anlaşılıyor ki, Mevlevîlik Erzincan'da, bilhassa XIII. ve XV. asırlarda yoğun faaliyet göstermiştir. Tarikat, XX. asrın başlarına kadar Erzincan'da bir kol olarak gelmiş ve bu zamandan sonra hiçbir faaliyeti olmamıştır. Bilinen Erzincanlı son Mevlevî şeyhi Kemahlı İbrahim Hakkı Efendi'dir.⁵

İbrahim Hakkı Efendi'nin hayatı ve eserleri konusunda şimdiye kadar bir telif kitap,⁶ bir makale⁷ ve bir de ansiklopedi maddesi⁸ yayımlanmıştır. Dolayısıyla burada hayatı ve eserleri hakkında uzun uzadıya bilgi vermek istemiyoruz. Ancak onun Mevlânâ ve Mevlevîlikle ilgili düşüncelerini daha iyi bir şekilde tahlil etmek, değerlendirmek amacıyla hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi vermeyi faydalı buluyoruz.

2 Tahir Erdoğan Şahin, "Erzincan'da Mevlevîlik Hareketleri", *IX. Millî Mevlâna Kongresi* (Bildiriler), Konya 1997, s. 130-131.

3 Geniş bilgi için bk., Mevlânâ, *Fihri Mâfilh*, çev.: Meliha Ülker Anbarcıoğlu, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1990, s. 222; Ferîdûn Ahmed Sipehsâlâr, *Risâle-i Sipehsâlâr* (Mevlâna ve Etrafındakiler), İstanbul 1977, s. 150-151.

4 Bu zâtlar hakkında geniş bilgi için bk., Şahin, agm., s. 130-137.

5 Tahir Erdoğan Şahin, *Erzincan Tarihi*, Erzincan 1987, c. II, s. 275.

6 Bk., Faruk Tuncer, *Kemahlı İbrahim Hakkı Efendi, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1999.

7 Ali Birinci, "Kemahlı Şeyh İbrahim Hakkı'nın Serencamı", *Türk Yurdu*, Ekim 1996, sayı: 110, s. 3-7.

8 Nihat Azamat, "Kemahlı İbrâhim Hakkı", *DİA*, Ankara 2002, c. XXV, ss. 220-222.

1. Kemahlı İbrahim Hakkı Efendi'nin Hayatı ve Eserleri

İbrahim Hakkı Efendi, 1266/1850 yılında Kemah'ın Müşekrek Köyü'nde⁹ dünyaya gelmiştir. Hayatı hakkındaki bilgilerin bir kısmı *Dîvân*'ının sonunda yer alan hal tercümesiyle,¹⁰ *Şemsü'l-irşâd* adlı eserinde verdiği bilgilere dayanmaktadır.¹¹ Künyesindeki "Arabî" nisbesinden Arap asıllı olduğu anlaşılan İbrahim Hakkı öğrenimine Hacı Feyzullah Efendi adlı bir hocanın yanında başlamıştır. Hocasının Erzincan'a yerleşmesi üzerine kendisi de oraya gitmiş, bir süre onun derslerine, ardından İstanbul'dan icâzet alarak dönen hocasının oğlu Mustafa Zühdi Efendi'nin derslerine devam ederek icâzet almıştır. Kitap yazacak seviyede Arapça ve Farsça öğrenen İbrahim Hakkı, hâl tercümesinde ilk olarak Ramazan 1299/Temmuz-Ağustos 1882 tarihinde İzmir'den hareketle hacca gittiği, menâsik-i hacca dâir verdiği bilgilerin Mekke ulemâsını hayretler içinde bıraktığı belirtilmekte, ancak Erzincan'dan ne zaman ve niçin ayrıldığı, İzmir'de ne ile meşgul olduğu hususunda bilgi verilmemektedir. Daha sonraki yıllarda birçok defa hacca giden İbrahim Hakkı Efendi bu yolculukları sırasında Şam ve Mısır ulemâsından ilim tahsil ederek tefsir, hadis ve tasavvuf alanlarında kendini yetiştirmiştir. Erzincan'da da ikâmet etmekle birlikte vaaz etmesi için Ramazan aylarında İzmir, Bursa, Sivas ve Trabzon gibi şehirlere dâvet edilmiştir.¹²

1314/1896 senesinde Konya'yı ziyâretinde kendisine Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî tarafından manen sikke ve hil'at giydirildiği,¹³ bu hâdiseden altı yıl sonra 120 seneden beri terkedilmiş vaziyette bulunan Erzincan Mevlevihânesi'ni tamir ve ihyâ etmeye giriştiği, yanına bir de yedi odalı "Dârü'l-Mesnevî" yaptırdığı ve dergâhın şeyhliğine tayin edilerek irşâd faaliyetine başladığı kaydedilmekteyse de bir Mevlevî şeyhine intisap edip seyr ü sülûkunu tamamladığı

9 Müşerkek, şimdiki adıyla Parmakkaya Köyü, Kemah'ın kuzey doğusunda, Munzur dağlarının tam karşısında, dağın yamacında, Kemah'a yaklaşık 40 km. uzaklıkta şirin ve küçük bir köydür. Geniş bilgi için bk., Tuncer, *age*, s. 5-8.

10 Bk. Kemahlı İbrahim Hakkı, *Dîvân*, İstanbul 1326, s. 82-84.

11 Bk. Kemahlı İbrahim Hakkı, *Şemsü'l-irşâd li-Sultân Reşâd*, İstanbul 1329, s. 4-5.

12 Kemahlı İbrahim Hakkı, *Dîvân*, s. 78; Tuncer, *age*, s. 9-10; Azamat, agm, s. 221; Ünal Tuynun, *Erzincan'ın Manevi Mimarları*, Kervan Yay., Erzincan 2004, s. 115.

13 Nezih Uzel'in verdiği bilgiye göre ise, İbrahim Hakkı Hicaz dönüşü Konya'ya gelmiş ve burada süre içinde özellikle Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sini tekrar tekrar okumuştur. Neredeyse *Mesnevî*'yi ezberlemiş gibidir. Kendisine tasavvuf ve tarikat büyüklerince icâzetnâme verilmiştir. Buradan aldığı icâzetnâme ile daha sonraları Erzincan'da Mevlevîliğin temsilcisi olacaktır. Bir süre sonra kendisine "postnişin"lik ünvanı da verilmiştir. Bk., Nezih Uzel, "Mevlevî Âyinleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, İstanbul 1975, c. I, sayı: 3, s. 23.

na dair bilgi bulunmamaktadır.¹⁴

Erzincan ve yöresi ile ilgili yaptığı kıymetli araştırmalarla tanınan Tahir Erdoğan Şahin, İbrahim Hakkı Efendi'nin, Erzincan Mevlevîhânesi'nin son postnişinlerinden olduğunu kaydetmektedir.¹⁵ Özellikle son bir-iki asırdır o bölgede önemi gittikçe kaybolan Mevlevîlik, İbrahim Hakkı ile yeniden canlanmış ve hayatîyet kazanmıştır.¹⁶

İbrahim Hakkı, II. Meşrûtiyet'in ilanının ardından Erzincan Mevlevîhânesi'nin vakıflara dair işlerini takip etmek için 1328/1910 yılında İstanbul'a gitmiştir. Aynı yılın Eylül ayında bir Cuma günü namazdan sonra devrin pâdişahı Mehmed Reşâd ve Şeyhülislâm Mûsâ Kâzım Efendi, devlet ricâli ve ulemânın huzurunda Beşiktaş Sinan Paşa Câmii'nde *Mesnevî*'nin bir beytini şerhetmiştir. 1329/1911 senesinin ilk günlerinde yayımladığı *Şemsü'l-irşâd li-Sultân Reşâd* adlı risâlesi Meşrûtiyet idâresi aleyhinde ifadeler içerdiği gerekçesiyle toplatılmış ve İbrahim Hakkı'nın 5 Rebiü'l-âhir 1329/5 Nisan 1911'de Dîvân-ı Harb-i Örfî tarafından müebbeden Kemah'a sürgün edilmesine karar verilmiştir. Harbiye Nezâreti mahkeme kararını Dâhiliye Nezâreti'ne göndererek gereğinin yapılmasını istemiştir. Ayrıca Emniyyet-i Umûmiyye Müdüriyeti ile merkez kumandanlığına durum bildirilmiştir¹⁷. Kemahlı'nın *Şemsü'l-irşâd*'daki ifadelerinden¹⁸ on beş yıl önce de İstanbul'a gittiği ve yine Sinan Paşa Camii'ndeki bir vaazından dolayı Erzincan'a sürgün edildiği anlaşılmaktadır.¹⁹

Kemah'a gittikten bir ay sonra kaymakamlığa bir dilekçe veren İbrahim Hakkı bazı işlerini takip etmek üzere Erzincan'a gitmek için izin istemiş ve bu isteği olumlu karşılayan Kemah kaymakamının konuyla ilgili yazısını Erzincan mutasarrıfı Erzurum valiliğine göndermiştir. Ancak vali isteği uygun bulmadığı gibi şeyhin Kemah'ta kalmasının doğru olmadığını, Mevlevî Dergâhı postnişinliği sırasında birçok kişiyle dostluk kurmuş olması yüzünden Erzincan'a gelmesinin de sakıncalı bulunduğunu, başka bir vilâyete sürgün edilmesinin gerektiğini Dâhiliye Nezâreti'ne bildirmiştir (Cemaziye'l-âhir 1329/Haziran 1911). Ancak İbrahim Hakkı, bu olaydan kısa bir süre sonra ke-

14 Vehbi Cem Aşkun, *Terzibaba ve Erzincan Şairleri*, Türk Dili Matbaası, Balıkesir 1956, s. 53; T. Erdoğan Şahin, *age*, c. II, s. 275; Azamat, agm, s. 221; Tuncer, *age*, s. 13-14.

15 Şahin, *age*, c. II, s. 276.

16 Tuncer, *age*, s. 14.

17 Bk., Ali Birinci, agm, s. 5.

18 Bk., İbrahim Hakkı, *Şemsü'l-irşâd*, s. 5.

19 Azamat, agm, aynı yer.

fâiletle Erzincan'a gelmesine izin verilmesini, artık postnişîn olmadığı için geçimini temin etmek zorunda olduğunu, eğer kalebent ise ailesinin geçimini hükümetin sağlaması gerektiğini ifade eden bir dilekçe daha vermiştir. Vali bu dilekçeyi de reddederek durumu Dâhiliye Nezareti'ne arz etmiştir. Valinin bu tavrına karşılık âlim, şeyh ve tüccarlardan oluşan bir grup İbrahim Hakkı'nın Meşrûtiyet aleyhtarları olmasının söz konusu olmadığını, Erzincan halkı adına affedilmesi konusunda yardımda bulunulmasının istirham olduğunu belirten bir dilekçeyi sadarete göndermiş de bir cevap alamamıştır. Bunun üzerine 22 Temmuz'da Dâhiliye Nezâreti'ne, bir sûreti de meşîhat makâmına gönderilen bir telgraf daha çekilerek aynı istekler bu defa "ıyd-ı millî" (23 Temmuz Bayramı) adına ve Erzincan'da kimsesiz çocukların dilinden tekrarlanmıştır. İbrahim Hakkı, Erzincan halkının bu girişimleri sonucunda bir süre sonra affedilerek Erzincan'a dönmüştür. I. Dünya Savaşı sırasında cihâd-ı mukaddes ilanının (14 Kasım 1914) ardından cihad dâvetine katılarak 10 Muharrem 1329/11 Ocak 1915'te Kanal Seferi'ne iştirak etmek üzere Mevlevîhâne'den Mevlevî gönüllüleriyle birlikte hareket etmiştir. Onun başkanlığında Arapgir, Malatya, Antep, Kilis ve Halep'ten geçerek Rebiü'l-evvel 1333/1915 Şubatı'nda Şam'a ulaşan Mevlevî gönüllülerinin bu sefer sırasındaki faaliyetleri ve sefer dönüşü muhtemelen Erzincan'a gelen İbrahim Hakkı Efendi²⁰ Millî Mücadele esnasında da aynı tavrı göstermiş, İstiklâl Savaşı'nın ilanı ile harekete geçerek en ön safta bulunmuştur²¹. Kurtuluş Savaşımızın "sarıklı mücahitleri" arasında yer alan ve altmış yaşında olmasına aldırmadan özellikle Erzurum ve Erzincan bölgelerinde *Kuvâ-yı Millîye*'yi desteklemiş, düşmanın buralardan atılmasında büyük hizmetleri olmuştur. Erzurumlu Kadı Raif Efendi ile birlikte Doğu Anadolu bölgesinin düşmandan temizlenmesinde el ele beraber çalışmış ve böylece büyük bir tehlike daha bertaraf edilmiştir²².

Bu arada şunu belirtelim ki, Erzincan'ın son dergâhı olarak tarihe geçen ve tapusu İbrahim Hakkı Efendi'nin üzerine olan Mevlevîhâne, I. Dünya Savaşı'nda, Doğu cephesi Erzincan bölgesinde, Rus birliklerinin çok ciddî saldırılarına maruz kalmış, yığınla kitap ve doküman bu saldırılarda zayı olmuş ve savaş yıllarında cephanelik olarak kullanılmıştır. İbrahim Hakkı Efendi'nin bu dergâhı, tekke ve zâviyelerin kapatılmasından sonra ise ne yazık ki, Orman Bakanlığı tarafından el konulmak suretiyle alınmış ve tekkenin bulunduğu kı-

20 Birinci, agm, s. 5-7; Azamat, agm, s. 221; Nuri Köstüklü, *Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2005, s. 15, 71, 89-90, 117-118.

21 İsmail Kara, *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, İz Yay., İstanbul 1994, s. 172.

22 Tuncer, *age*, s. 34.

sım kavaklık alanına çevrilmiştir.²³

15 Rebiu'l-evvel 1343/14 Ekim 1924 tarihinde Erzincan'da bekâ yurduna göç eden İbrahim Hakkı'nın kabri Terzibaba Mezarlığı'ndadır. Ölümünden önce idam talebiyle mahkemeye verildiği, rüyasında Hz. Peygamber'i görerek hazırladığı savunmasını okumaktan vazgeçtiğini çevresindekilere söylediği ve ertesi gün vefât ettiği, ölümünden emin olunmak için mezarının açılıp kontrol edildiği rivâyet edilmektedir.²⁴ 1926'da İstiklal mahkemeleri tarafından hayatında ele geçirilemediği için cesedinin mezarından çıkarılıp asıldığına dair görüşlerin²⁵ gerçekle bağdaşmadığı belirtilmektedir.²⁶

Arapça, Farsça ve Osmanlıca'ya vâkıf olan İbrahim Hakkı Efendi'nin Dîvân başta olmak üzere, Şemsü'l-irşâd li-Sultân Reşâd, Miftâhu'l-ma'ârif, Tuhfetü'r-reşâd fî Fezâil-i'l-Cihâd ve Pend-i Pesendîde der-Fezâil-i Rûze adlı eserleri vardır.

a. Dîvân. *Dîvân-ı Ebu'l-Kemâl Kemâhî* olarak da bilinen eser, İstanbul'da 1324/1906²⁷ (84 s.) yılında basılmıştır. Biri Arapça, ikisi Farsça seksen sekiz şiirden oluşan eserin önemli bir bölümü na'tlardan meydana gelmektedir. Şâirin alfabe sırasına göre her harf için bir na't yazması dikkat çekmektedir. Bu *Dîvân* hakkında Halep ulemâsından Hoca İsmet Efendi şu beyti söylemiştir: "*Yâdigâr-ı pâyidâr şûd İbn-i küttâb-ı Ebu'l-Kemâl/Bî-nazîreş bî-hazaneş çün bihişt-i lâ-yezâl*".²⁸

b. Şemsü'l-irşâd li-Sultân Reşâd. İstanbul'da 1329/1911 (32 s.) yılında basılan eser, Sultân Mehmed Reşâd'a hitaben yazılmış nasihatnâme türünde bir risâledir. Müellif eserinde dinî hükümlere uymanın ve âdil olmanın önemini vurguladıktan sonra bir hadîse dayanarak Müslümânların yedi dönem geçireceklerini, Sultân Mehmed Reşâd devrinde dördüncü dönem olan zorbalık devrinin başladığını ifade etmektedir. Tasavvufî ve siyasî anlamda halîfe ve hilâfet kavramları üzerinde durmuş, ayrıca siyasî, içtimâî ve hukukî konularda tavsiyelerde bulunmuştur. Müellifin daha önce *Sırât-ı Müstakîm*'de yayımlanan mektubunda da bu konuya temas ettiği görülmektedir. Risâlenin ikinci basımının (İstanbul 1339/1920) etkisi konusunda bilgi bulunmamaktadır.²⁹

c. Miftâhu'l-ma'ârif. İbrahim Hakkı Efendi'nin Erzincan'da Mevlevî Der-

23 Tuncer, *age*, s. 15.

24 Şahin, *age*, c. II. S. 274-275; Tuygun, *a.g.e.*, s. 123-124.

25 Bk., Hasan Hüseyin Ceylan, *Cumhuriyet Dönemi Din Devlet İlişkileri*, Ankara 1991, s. 31-34.

26 Birinci, agm, s. 7.

27 Elimizde mevcut olan *Dîvân*'ın sonunda 1326 tarihi yazılıdır.

28 Tuncer, *age*, s. 41.

29 Azamat, agm, s. 221.

gâhî postnişîni olduğu 1902 yılında Arapça olarak kaleme aldığı eser, 1326/1908 (58 s.) yılında İstanbul'da basılmıştır. Eserde nefis, Allah, dünya ve âhiret konularını dinî ve tasavvufî açılardan ele alarak incelenmiş, şerîatın bir ağaç, tarikatın onun dalları, ma'rifetin onun yaprakları, hakîkatın da meyveleri olduğu ifade edilerek tasavvuftaki "şerîat-tarikat-hakîkat" üçlüsü Mevlânâ'nın *Mesnevî*'sinden uzun misallerle ortaya konulmuştur. Müellif burada *Seyfü's-Sâlikîn*³⁰ ve *Makâlîdü'l-Akâid*³¹ adlı iki eserini de zikreder.

d. Tuhfetü'r-reşâd fî fezâil-i'l-cihâd. Kanal seferi sırasındaki yolculuğunu anlattığı on bir sayfalık risâledir. "Cennetü'l-Mücâhidîn" adlı Arapça ve Türkçe iki kısımdan ibâret eserin üzerinde basım tarihi ve yeri bulunmamakta, hurufat şeklinde Şam'da veya Halep'te basılmış olabileceği tahmin edilmektedir.³²

e. Pend-i Pesendîde der-Fezâil-i Rûze. Oruçla ilgili öğütleri içeren Farsça manzûm bir eser olup, İstanbul'da Karabet Matbaası'nda 1326/1928 (36 s.) yılında basılmıştır.

2. Kemahlı İbrahim Hakkı Efendi'nin *Dîvân*'ında Mevlânâ ve Mevlevîlikle İlgili Düşünceleri

İbrahim Hakkı Efendi'nin *Dîvân*'ında gerek Mevlânâ, gerekse Mevlevîlik kültürüne oldukça geniş yer verdiğini müşâhede etmekteyiz. Ancak biz burada onun üzerinde önemle durduğu bazı düşüncelerine yer vereceğiz.

2.1. Mevlânâ'ya Mânen İntisâbı

Nakledildiğine göre, İbrahim Hakkı Efendi 1313/1895 senesinde Konya'yı ziyaret ederken bir rüya görür. Bu rüyada Mevlevî sikkesi ve elbisesi, Mevlânâ tarafından kendisine bizzat giydirilir. Bu tarihten altı sene sonra, o rüya (rüyâ-yı sâdıka) zuhur eder. Mevlevî şeyhi olarak cübbe giyer ve daha sonra 120 sene önce harab olan Mevlevî dergâhının imarına koyulur. İbrahim Hakkı, bu duruma işâretle *Dîvân*'ında şunları söyler:

*Berây-ı intisâb-ı şâh-ı vâlâ
Der-i bâlâyâ geldim deme lâ-lâ
(Yüce şâhim, intisâb etmek için yüksek kapıma geldim, hayır deme!)
Cenâbından meded cûyum dilârâ
Bütûn pîr u pîrânsın fahîl u dânâ*

30 Bk., İbrahim Hakkı Efendi, *Miftâhu'l-ma'ârif*, İstanbul 1326, s. 24.

31 Bk., İbrahim Hakkı, *age*, s. 35.

32 Birinci, agm, aynı yer.

(Ey gönül alan, hazretinden yardım istiyorum, âlim, bilgin herkesin pîri sensin.)
 Mecâzî aşk yürütdü belde belde
 Nefes çekdi dü-çeşm u câna yerde
 (Bu aşk şehir şehir dolaştırdı, iki göz ve can yerde sürünüp iç çekti.)
 Amân kaldım biçâre ara yerde
 Meded koyma delil ol gaflet elde
 (Ara yerde çâresiz kaldım, yetiş, bırakma delil ol gaflet yurdunda.)
 Bi-şân-ı Şems-i Tebrîzî âgâh
 Kabûl et bende-i şermende-i şâh
 (Şansız Şems-i Tebrîzî uyanık, şâhın utangaç kôlesini kabul et.)
 Değil mi gülşen-i 'uşşâk bu dergâh
 Bu murg-ı cân kanatsız düştü nâgâh
 (Bu dergâh, âşıkların gülbahçesi değil mi, ansızın can kuşu kanatsız düştü.)
 Amân rahim eyle ey nahil u nihâlîm
 Görenler hayrâna daldı bu hâlîm
 (Aman efendim, sevgilim, fidan boylum bana acı, bu hâlîmi görenler hayrete daldı)
 Daha yalvarmaya yokdur mecâlîm
 Sezâ kıf Hakkı'yi Hakkı'a a cânım
 (Daha yalvarmaya gücüm kalmadı, a canım bu Hakkı'yı Hakkı'a yaraşır kıf.)
 Kemâhî Bu'l-kemâl kim ki Kemâhî
 Şehim vâsf eylesün sen âlî-câh
 (Ey şâhım, bu 'Kemahlî 'Ebu'l-Kemâl kim ki, senin gibi yüce yol sahibini övsün.)
 Merâmî medhile giysün külâh
 Ki 'afv ola anın cümle günâh³³
 (Mağsadi övgüyle külah giymektir ki, bütün günahları affola.)

2.2. Mevlânâ'ya Methiyeleri

İbrahim Hakkı Efendi, *Dîvân*'ının pek çok yerinde mânen feyz aldığı pîri Mevlânâ'ya övgülerde bulunmaktadır.³⁴ Ona göre Mevlânâ, Anadolu'nun Molla'sı, eşyanın sırlarının keşfedicisi, bütün ilimlerin bilgini, âriflerin şâhı, âşıkların pâdişahıdır. Soyu Hz. Ebubekir'e dayanır. Bâde içmeden sarhoş olur, bir incidir. Nisbeti Hz. Ali'yedir. Elbisesi çok acayip, himmeti büyüktür. Yüce bir yola sahiptir. İnsanlara Hak'tan bir rahmettir:

33 İbrahim Hakkı, *age*, s. 16.

34 Meselâ bk., İbrahim Hakkı, *age*, s. 49, 53-54;

*Şüphesiz Monlâ-yı Rûm'dur şeyh-i ni'me'l-ârifün
Kâşif-i esrâr-ı eşyâ 'ârif-i külle'l-fünûn³⁵*

*Sensin 'âriflerin şâhu
Yâ Hazret-i Mevlânâ
'Âşıkların pâdişâhu
Yâ Hazret-i Mevlânâ*

*Sen bir Sıddîk-zâdesin
Hem mest-i bi-bâdesin
Deryâ-yı dürdânesin
Yâ Hazret-i Mevlânâ*

*Murtazâ'dan nisbetin
Çok 'acâib kısvetin
Pek büyüktür himmetin
Yâ Hazret-i Mevlânâ*

*Sen bir câh-ı rif'atsin
Halka Hağ'tan rahmetsin
Bir pîr-i pür himmetsin
Yâ Hazret-i Mevlânâ³⁶*

2.3. Mevlânâ Dergâhı

Bilindiği üzere Mevlânâ Dergâhı, Konya şehir merkezinde Karatay ilçesinde Sultan Selim Câmii'nin doğusunda yer alan tekkedir. Burada geniş bir bahçe duvarı içerisindeki yapıların çekirdeğini Mevlânâ'nın türbesi oluşturmakta; semâhâne, mescid, matbah-ı şerif, meydân-ı şerif, derviş hücreleri, avlu ve hazîredeki binalar büyük bir külliye meydana getirmektedir.³⁷ İbrahim Hakkı Efendi'nin gözüyle Mevlânâ Dergâhı şu şekildedir:

Meşârik-i şumûs-ı mürşidân dergâh-ı Mevlânâ

35 İbrahim Hakkı, *age*, s. 53.

36 İbrahim Hakkı, *age*, s. 17.

37 Geniş bilgi için bk., Haşim Karpuz, "Mevlânâ Külliyesi", *DİA*, Ankara 2004, c. XXIX, s. 449-452.

Mutâf-ı âşıkân u sâdikân dergâh-ı Mevlânâ
 (Mevlânâ Dergâhı, müridlerin güneşlerinin doğduğu, âşık ve sâdikların etrafında döndüğü yerdir.)

Semâvât ehlîni ihrâk iden gülbang-ı tevhîdî
Mürîde pür-penâh feyz-i iktinâh dergâh-ı Mevlânâ
 (Mevlânâ Dergâhı, tevhîd gülbankı ile gök ehlîni yakar, mürîde büsbütün sığınma yeri, künhü anlaşılan feyz kapısıdır.)

Turâb-ı türbesidir tûtiyâ-yı dîde-i âlem
Şebîh-i ravza-i Fahr-i Cihân dergâh-ı Mevlânâ
 (Türbesinin toprağı, âlemin gözünün sürmesidir; Hz. Peygamber'in ravzasına benzemektedir.)

Medâr-ı iftihârın intihâb-ı cümle pîrândır
Kitâb-ı Mesnevîyle âyin dergâh-ı Mevlânâ
 (Mevlânâ Dergâhı'nda Mesnevî ile yapılan âyin, övünme sebebidir, bütün pîrlerin gözdesidir.)

Sararup solmasun müznib-i mürîdî dâr-ı dünyâda
Melâz u melce' vü dâru'l-emân dergâh-ı Mevlânâ
 (Bu dünyada günahkâr mürîdî sararup solmasın; zira emniyet ve sığınma yurdu olan Mevlânâ Dergâhı vardır.)

Ne mümkün hânigâhın hâme-i Hakîkî beyân itsün
Denilmiş ka'be-i Kerrûbiyân dergâh-ı Mevlânâ³⁸
 (Hakîkî'nin kalemi, bu hânkâhı ne mümkün açıklasın; zira ona Allah'a en yakın olan meleklerin kâbesi denilmiştir.)

2.4. Mesnevî

Bilindiği gibi Mevlânâ'nın en meşhur eseri *Mesnevî'* dir. 25000'i aşkın beyitten oluşan bu eserde, İslâm düşüncesi çeşitli hikâye ve atasözleriyle anlatılmakta, yer yer âyet ve hadislere de başvurulmaktadır. Aruzun, "Fâilatün/Fâilatün/Fâilün" kalıbıyla yazılmış olan eserin beyitleri kendi aralarında kâfiyelidir. *Mesnevî'* nin ilk on sekiz beyti bizzat Mevlânâ'nın kendisi tarafından kaleme alınmış, gerisi ise Hüsameddin Çelebi tarafından yazılmıştır.³⁹

İbrahim Hakkı Efendi'ye göre *Mesnevî'*, Fâtihâ'nın büyük incisidir; denizi isteyenlere servet gösterir. "Bişnev (Dinle)'nin bâ'sı her kitâbını hükmünü içerir, hikmet sırlarını hâvidir. Muhabbet boyunduruklarının ateşidir. Fırak ehline

38 İbrahim Hakkı, *age*, s. 13.

39 Geniş bilgi için bk., Semih Ceyhan, "Mesnevî", *DİA*, Ankara 2004, c. XXIX, s. 325-334.

kılavuzdur. Can bahşeden nazmı ile ölü gönüller zevk bulmuştur; hayat suyunun kaynağı, kurtuluş denizidir. Dicle, Nil, Fırat, okyanuslar mürekkep olsa, onun sırlarını açıklayıp yazamaz:

Dürre-i seb' u 'l-mesâni' dir kıtâb-ı Mesnevi
Sâilân-ı sâhîle servet-nümâdır kıtâb-ı Mesnevi

Bâ-ı bişnev müştemildir her kıtâbın hükmünü
Hâvi-i esrâr-ı hikmetdir kıtâb-ı Mesnevi

Nâle-i ney olmada dâğ-ı derûn-ı 'âşıkân
Nâr-ı enyâr-ı muhabbetdir kıtâb-ı Mesnevi

Nağme-i nâyı lisân-ı hâliyle vâ hasretâ
Söyleyüb ehî-i firâka rehnumâdır Mesnevi

Nazm-ı cân-bahşiyle buldı mürde diller zevkîni
Menba'-ı âb-ı hayât yemm-i necâtdir Mesnevi

Dicle vü Nil ü Fırât u Bahr-ı muhît olsa midâd
Yazamaz i'sâr-ı esrâr-ı kıtâb-ı Mesnevi

Bu Kemâhî Bu'l-Kemâl kîm kî Kemâhî iktinâh
Eylesün şâh-ı rüsul dürr-i senâ-yı Mesnevî⁴⁰

2.5. Nây

Nây, Farsça bir kelime olup, kamyş anlamına gelir. Genellikle “Nây” yerine hafifletilmiş şekli olan “Ney” kullanılır. Ney, kamyştan yapılmış, üflenerek çalınan bir müzikî âletidir. Tasavvufî bir terim olarak ise, mürşid-i kâmil, sevgiliden haber, sevgilinin sunduğu kadeh vs. gibi mânâları ifade etmektedir.⁴¹ İbrahim Hakkı Efendi'ye göre Nây, âşıkların kulağına “sûr”un üfürülmesidir. Sadâsı, sırların sırrıdır. Nidâsı, aslan tabiatlı Hz. İsa ve İsrâfil gibi ölüleri diril-

40 İbrahim Hakkı, *age*, s. 61.

41 Geniş bilgi için bk., Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavvufun Dilimize Geçen Atasözleri ve Deyimler*, İnkılap Yay., İstanbul 2004, s. 232-233; Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1995, s. 408-409; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara 1997, s. 555-556

tir:

*Şimâh-ı âşıkânâ nefh-i sûr'dur nây-ı Mevlânâ
İşit esrâr-ı esrârdır sadâ-yı nây-ı Mevlânâ*

*O zât-ı şîr-sifât İsa vü İsrâfil hısâl olmuş
İder ihyâ-yı mevte bak nidâ-yı nây-ı Mevlânâ⁴²*

2.6. Külâh

Farsça bir kelime olup, başlık, sikke ve derviş başlığı demektir. Tepesi konik gibi sivri şeylere de, külâh denildiği için, minarelerin en üst kısmına “minare külâhı” denilmiştir. Mevlevîlerin giydiği sikkeye, “Külâh-ı Mevlevî” denir. Ayrıca istivâ denilen yeşil şeritten dikilmiş Mevlevî sikkesine “Külâh-ı istivâdâr” denilir. Mevlevî sikkelerinin bir çeşidine de, “Külâh-ı Seyfî” adı verilmektedir.⁴³

İbrahim Hakkı Efendi'ye göre, Mevlevî külâhı, altın gösteren devlet kuşudur. Herkese nasip olmaz; saâdet tâcına eştir; cennetin dört ırmağından âşıkları suya kandırmak için ihsâna ulaşanların kâsesidir; irfân kuşunun yuvasıdır; velîlerin kadrinin pek yüksek olduğuna büsbütün müjdeli bir işârettir, hikmet sırlarını içerir; yüz binlerce ebrâr tahtında gizlenmiş “kubbemin altında..” olarak kabul edilir; onu samimiyetle giyen karanlık gece nedir bilmez zira o, irşâd göğünün güneşidir; peygamberlerin övünç elbisesidir, mübârek bir minaredir; hür olanların kızıl kadehidir:

*Hümâ-yı zer-nümâsın çün külâh-ı Mevlevî⁴⁴

*Şüphesiz zıll-ı hümâdır herkeşe olmaz nasîb
Tev'em-i tâc-ı sa'âdetdir külâh-ı Mevlevî*

*Çâr cûybâr-ı cinândan 'âşıkî irvâ için
Kâse-i ihsân-resândır külâh-ı Mevlevî*

Sümme evresne'l-ķitâb vârisidir Monlâ-yı Rûm

42 İbrahim Hakkı, *age*, s. 13-14.

43 Bk., Gölpinarlı, *age*, s. 196; Uludağ, *age*, s. 327; Cebecioğlu, *age*, s. 463;

44 İbrahim Hakkı, *age*, s. 35.

Lâne-i 'ankâ-yı 'irfândır kûlâh-ı Mevlevî

*Evlîyâullahda kâdri pek raftı' olduğuna
Pür-beşâret bir işâretdir kûlâh-ı Mevlevî*

*Nezd-i erbâb-ı ulu'l-elbâbba ey hayru'l-husâl
Hâvî-i esrâr-ı hikmetdir kûlâh-ı Mevlevî*

*Sad hezâr ebrâr tahtında tesettür eylemiş
Kâbil-i "tahte kubbâyî" dir kûlâh-ı Mevlevî*

*Sıdkîle serpûş olan bilmez nedir leyl-i dücâ
Şems-i eflâk-ı reşâdetdir kûlâh-ı Mevlevî*

*Seng-endâz münkîre seg segindirdi sezâ
Kısv-e-i fahr-i rüsuldur key kûlâh-ı Mevlevî*

*Câmi'ü hayrî'l-cevâmi' ka'be-i kalbe nidâ
Çün minâre-yi mübârekdir kûlâh-ı Mevlevî*

*Eyledi ilbâs Hüdâ vakte'z-ziyâret der-menâm
Hil'at-ı pür-rif'atıyle bir kûlâh-ı Mevlevî*

*Şâkirü'l-'âm hak ol Hakkıya ta'bîr bu
Sâgar-ı ahmâr-ı ahrârdır kûlâh-ı Mevlevî⁴⁵*

2.7. Mevlevîler

Mevlânâ'nın kutlu yoluna mensup olanlara ve bu yolda gidenlere Mevlevî adının verildiğini biliyoruz. İbrahim Hakkı Efendi'ye göre Mevlevîler, sülûk edilen yolların hayırlısının sâlikleri, marifetler mülkünün sâhibidirler. Her ilimde akranlarından üstün olup, şiirde eşleri yoktur; belâgat bağının bülbülüdürler. Aşk tahtına onlar oturmuştur. Pirleri şüphesiz mânâların denizinin gelincidir. İncilerin incisidirler. Mevlânâ'dan el alarak mutluluk evine kavuşurlar. Hidâyet yolunun rehberidirler:

45 İbrahim Hakkı, *age*, s. 74-75.

*Sâlik-i hayrî'l-mesâlikdir gürûh-ı Mevlevî
Mâlik-i mülk-i me'ârifdir gürûh-ı Mevlevî*

*Her fûnûnda fâik-i akrân şî'irde bî-nazîr
Bülbül-i bâğ-ı belâgatdir gürûh-ı Mevlevî*

*Cümle erbâb-ı tarîkat mazhar-ı feyz ise de
Câlis-i evreng-i aşk olmuş gürûh-ı Mevlevî*

*Pîrleri nu'mân-ı ummân-ı me'ânî lâ-cerem
Şüphesiz dürr-i leâlidir gürûh-ı Mevlevî*

*Dest-i peyvest-i Celâleddîn-i Rûmî tutarak
Vâsıl-ı evc-i sa'âdetdir gürûh-ı Mevlevî*

*Nesl-i Sıddîk nisbeti şâh-ı velâyet Murtazâ
Olmagile hep muhâhidir gürûh-ı Mevlevî*

*Hakkıyâ hakka'l-yakîn bil mahrem-i Monlâ-yı Rûm
Rehber-i râh-ı hidâyetdir gürûh-ı Mevlevî⁴⁶*

2.8. Mevlevî Sâlikleri

Yolcu anlamına gelen sâlik kelimesi, ıstılahta menzil-i maksuda varmak azmi, hedefe ulaşmak kararı ile tasavvufu meslek edinen insanlar olarak tanımlanmıştır⁴⁷. İbrahim Hakkı Efendi'ye göre, Mevlevî sâlikleri kerâmetiyle meşhûr Âsaf ibni Berhiyâ gibidirler. Onlar Hak'ta fâni olmuşlardır, dünyaya baş eğmezler. Soylarının Hz. Ebubekir'e, nisbetlerinin Hz. Ali'ye ulaşmasından iftihar duyarlar. Mevlânâ'nın ney'inden her zaman İsrâfîl'in nefesini dinlerler. Ney'in sadasıyla vücut kabrinden bir kuş gibi silkinip kalkarlar. Mevlevî kelimesinin "mîm"i mestliğe, "vâv"ı sersemliğe, "lâm"ı vuslata, "yâ"sı Hakk'a yakın olma-ya işâret eder. Onlar yüce bir kıymete sahiptirler:

*Bir Selmân-ı zamândır pîrleri Monlâ-yı Rûm
Âsaf ibni Berhiyâ'dır sâlikân-ı Mevlevî*

46 İbrahim Hakkı, *age*, s. 83-84.

47 Uludağ, *age*, s. 451.

*Serfurû itmez berâ-yı cân u nân dârâyâ tâ
Dâhil-i dâru'l-fenâ'dır sâlikân-ı Mevlevî*

*Nesl-i Sıddîk nisbeti şâh-ı velâyet Murtaşâ
Olmağile müftahirdir sâlikân-ı Mevlevî*

*Nây-ı Mevlânâ-yı dânadân dem-i İsrâfili
İstima' eyler dem-â-dem sâlikân-ı Mevlevî*

*Qabr-i kâlibdan kıyâm eyler sadâ-yı nây ile
Sanķı bir murg-ı semâdir sâlikân-ı Mevlevî*

*Mevlevînin mîmidir meste nişân vâvı veleh
Lâm likâ yâ'sı yakındır sâlikân-ı Mevlevî*

*Gıta-sâz olma Kemâhî bu cihân câhına sen
Nâil-i 'izz-i 'alâdır sâlikân-ı Mevlevî⁴⁸*

Sonuç

Çalışmamızda görülmüştür ki, Erzincan Mevlevihânesi son postnişîni Kemahlı İbrahim Hakkı Efendi, *Dîvân*'ında Mevlânâ başta olmak üzere, Mevlânâ Dergâhı, *Mesnevî*, ney, külâh, Mevlevîler ve Mevlevî sâlikleri gibi pek çok hususa değinmiştir.

İbrahim Hakkı'ya göre Mevlânâ, Anadolu'nun Molla'sı, âriflerin şâhı, âşıkların pâdişâhidir. Soyu Hz. Ebubekir'e, nisbeti Hz. Ali'ye dayanır. İnsanlara Hak'tan bir rahmettir. Mevlânâ dergâhı, âşık ve sâdıkların etrafında döndüğü, müridlerin sığındığı bir emniyet yurdu ve Hakk'a en yakın meleklerin kâbesidir. *Mesnevî*, Fâtihâ'nın büyük incisi, muhabbet boyunduruklarının ateşi, firak ehlinin kılavuzu, hayat suyunun kaynağı, kurtuluşun denizidir. Dicle, Nil, Fırat, bütün okyanuslar mürekkep olsa bile onun sırlarını açıklayıp yazamaz.

Ney, âşıkların kulağına "sûr"un üfürülmesi gibidir, ölüleri diriltir. Mevlevî külâhı, devlet kuşudur, herkese nasip olmaz. İrfân kuşunun yuvasıdır, hikmet sırlarını içerir. Onu samimiyetle giyen karanlık gece nedir bilmez. Peygamberlerin övünç elbisesidir.

48 İbrahim Hakkı, *age*, s. 72-73.

Mevlevîler, ma'rifetler mülkünün sâhibidirler. Her ilimde akranlarından üstün olup, şiirde eşleri yoktur. Aşk tahtına onlar oturmuştur. Pirleri şüphesiz mânâların denizinin gelincigidir. İncilerin incisidirler. Mevlânâ'nın el alarak mutluluğa ulaşmışlardır. Hidâyet yolunun rehberidirler. Mevlevî kelimesinin "mîm"i mestliğe, "vâv"ı sersemliğe, "lâm"ı vuslata, "yâ"sı Hakk'a yakın olmaya işaret eder. Mevlevî sâlikleri ise, Mevlevî sâlikleri kerâmetiyle meşhûr Âsaf ibni Berhiyâ gibidirler. Onlar Hak'ta fâni olmuşlardır, dünyaya baş eğmezler. Soylarının Hz. Ebubekir'e, nisbetlerinin Hz. Ali'ye ulaşmasından iftihar duyarlar.

Kaynakça

- Aşkun, Vehbi Cem, *Terzibaba ve Erzincan Şairleri*, Türk Dili Matbaası, Balıkesir 1956.
- Azamat, Nihat, "Kemahlı İbrâhim Hakkı", *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara 2002, c. XXV, s. 220-222.
- Birinci, Ali, "Kemahlı Şeyh İbrâhim Hakkı'nın Serencamı", *Türk Yurdu*, Ekim 1996, sayı: 110, s. 3-7.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara 1997.
- Ceyhan, Semih, "Mesnevî", *DİA*, Ankara 2004, c. XXIX, s. 325-334.
- Ceylan, Hasan Hüseyin, *Cumhuriyet Dönemi Din Devlet İlişkileri*, Ankara 1991.
- Eflâkî, Ahmed, *Âriflerin Menkıbeleri*, c. I-II, çev.: Tahsin Yazıcı, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1989.
- Ferîdûn Ahmed Sipehsâlâr, *Risâle-i Sipehsâlâr (Mevlâna ve Etrafındakiler)*, İstanbul 1977.
- Gölpınarlı, Abdülbâki, *Tasavvufun Dilimize Geçen Atasözleri ve Deyimler*, İnkılap Yay., İstanbul 2004.
- İbrâhim Hakkı, Kemahlı, *Divân*, İstanbul 1326.
- , *Miftâhu'l-ma'ârif*, İstanbul 1326.
- , *Şemsü'l-irşâd li-Sultân Reşâd*, İstanbul 1329.
- Kara, İsmail, *İslamcıların Siyasi Görüşleri*, İz Yay., İstanbul 1994.
- Karpuz, Haşim, "Mevlânâ Külliyesi", *DİA*, Ankara 2004, c. XXIX, s. 449-452.
- Köstüklü, Nuri, *Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler*, Çizgi Kitabevi Yay., Konya 2005.
- Mevlânâ, *Fihri Mâfih*, çev.: Meliha Ülker Anbarcıoğlu, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1990.
- Şahin, Tahir Erdoğan, "Erzincan'da Mevlevilik Hareketleri", *IX. Millî Mevlâna Kongresi (Bildiriler)*, Konya 1997, s. 130-131.
- Şahin, Tahir Erdoğan, *Erzincan Tarihi*, c. I-II, Erzincan 1987.
- Tuncer, Faruk, *Kemahlı İbrâhim Hakkı Efendi, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1999.
- Tuygun, Ünal, *Erzincan'ın Manevi Mimarları*, Kervan Yay., Erzincan 2004.
- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1995.
- Uzel, Nezih, "Mevlevî Âyinleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, İstanbul 1975, c. I, sayı: 3, s. 23.